

Два статуса нормативних појмова у савременој политичкој теорији¹

Апстракт: Аутор текста се бави статусом нормативних појмова у савременој либералној политичкој теорији. Он сматра да се у оквирима исте могу идентификовати два начина спознаје нормативних појмова. Ово ће у раду бити означено као интристични и деонтички нормативизам. Интристични нормативизам је онај код кога се спознаја врши помоћу вредности које се везују за одређено схватање људске природе. С друге стране, налази се деонтички нормативизам који се ослања на конзистентне, кохерентне и транзитивне теоријске или процедуралне моделе вредности који омогућају оптималне и рационалне изборе међу појединцима. Аутор сматра да се успешност теоријских задатака два нормативизма може оценити њиховим свођењем на основне принципе модалне логике. Аутор полемиче да деонтички нормативизам не успева да испуни постављени задатак док интристични успева када испуњава услов универзалности и одустаје од услова општности.

Кључне речи: плурализам вредности, несамерљивост, модалност, Исаија Берлин, Џон Ролс.

Од друге половине XX века либерална мисао доминира у политичкој теорији. Појмови попут слободе и правде постали су референтне тачке према којима се савремени политички човек позиционира и самоодређује. Да ли из овога следи закључак да је либерална мисао досегла висине теоријског идеала, постављајући пред нас такве принципе који су нужно универзални по карактеру, општи по обиму и рационални по устројству? Нећу журити са одговором на ово питање. Разлог за моју уздржаност је изузетно важно запажање, често превиђано, да је либерална мисао подељена унутар себе и да теоријски исходи дивергирају до те мере да политичке појмове чине суштински спорним. Чак, и ако бисмо

¹ Рад је део пројекта „Конституционализам и владавина права у изградњи националне државе – случај Србије“ који финансира Министарство за науку и технолошки развој (ев. бр: 47026).

се сложили да у оквиру либералне мисли постоји заједничко језгро из којег деривирају све остале концепције, закључили бисмо да ни оно није искључено из домена непомирљивих сукоба.

Исаија Берлин сматра да је узрок сукоба у епистемолошком статусу појмова и категорија политичке теорије.² Наше когнитивне способности не могу бити довољан инструмент помоћу којег бисмо могли рационалним путем да разрешимо сукобе између конститутивних појмова нашег друштва. Због тога, чак и у добу рационалности и процвата науке засноване на методолошком испитивању, питања о вредностима остају *prima facie* филозофска.³ Ово може бити критиковано са два становишта. Прво, могло би се закључити да релативизам доминира у политичком и моралном одлучивању, у слабијем или јачем облику. Друго, из наведеног може следити да су рационални избори немогући и да човек по својој природи није рационално, него ирационално биће. Сматрам да се ни прва ни друга примедба не могу одржати. Берлин не заговара да су сукоби једина константа стварности, већ инсистира на истинитости чињенице да људи по природи нужно имају различите циљеве. Као такви, циљеви су вредности које нужно долазе у међусобну колизију. Сукоб између вредности не може бити разрешен рационалним методама, не зато што је човек ирационално биће, него због природе појмова (као носилаца вредности) који су *несамерљиви*. Рационалност (Берлин би рекао и хуманост) човека се огледа у признавању чињенице да постоји плурализам вредности. Природа сукоба (или циљева) реализује се на релацији вредност – вредност, а не на релацији добро – зло,⁴ што ће рећи да човек и те како може доносити моралне судове, који су сасвим исправни и истинити и самим тим, подједнако вредни и несамерљиви.

Одговор који сам понудио је неразрађен, помало неадекватан и свакако недовољан да би одбио јачину критика. Адекватан одговор би морао укључити анализу најмање два проблема. Сходно томе, прво ћу покушати да скицирам природу тензије између два либерализма, коју сматрам да је окосница савремене политичке теорије. Либерализми о којима говорим су они чије консеквенце деривирају из радова Исаије Берлина са

² „Мислим да савест западних либерала не узнемирује уверење да се слобода којој људи теже разликује према друштвеним или економским приликама у којима живе, већ уверење да је мањина која је поседује дошла до ње искоришћавањем велике већине која није слободна, или, барем, не базирајући се на њу.“ Видети: Исаија Берлин, „Два концепта слободе,“ у: *Савремена политичка теорија*, 55 (Нови Сад – Сремски Карловци: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 1998).

³ Isaiah Berlin, *Concepts and Categories* (New Jersey: Princeton University Press, 1988), 146.

⁴ John Gray, *Enlightenment's Wake* (London: Routledge, 1995), 86.

једне, и Џона Ролса са друге стране. Сматрам да се тензија између ова два либерализма генерише у моменту спознаје статуса нормативних појмова. Прецизније, док Берлин заступа виђење по којем се нормативни искази формирају кроз рефлексивну моћ човека да спозна сопствену природу и циљеве и да су нормативни појмови плурално и контекстуално условљени, докле Ролс сматра да нормативно може бити универзално и опште по карактеру, као производ рационалне калкулације изведене из формално ваљано постављених моралних и политичких принципа. У другом делу, кроз позиционирање овако конципираних нормативних појмова у оквиру модалне логике, покушаћу да покажем због чега Ролсов и слични модели не могу остварити зацртани циљ и зашто је плурализам вредности једино ваљано епистемолошко становиште којим се могу спознати циљеви либералне мисли у политичкој теорији. На крају овог дела, анализираћу неке од радикалних консеквенци вредносног плурализма, са посебним освртом на тезу Џона Греја о „радикалним изборима.“ Критику Грејевог концепта ћу засновати на претпоставци да је општост избора заиста немогућа ако се прихвати истинитост плурализма вредности, али да се универзалност политичких појмова као носиоца вредности ипак може одржати.

Спознаја нормативних појмова

У савременој политичкој теорији либералне провенијенције, можемо идентификовати најмање два вида нормативног одређења појмова. Први ћу назвати *интристичним*, а други *деонтичким нормативизмом*. Независно од њихових концепцијских разлика, и интристични и деонтички нормативизам имају исти циљ, а то је пружање ваљаних аргумената зашто треба прихватити либерални политички поредак.

Под интристичним нормативизмом подразумевам онај нормативизам који се може извести из одређења политичке теорије и политичких појмова у радовима Исаије Берлина.⁵ Политичка теорија за овог аутора је грана моралне филозофије, помоћу које човек може спознати сопствену природу и критички проценити деловање у друштву. Као таква, политичка теорија је првенствено рефлексивна, а тек онда прескриптивна. Међутим, ово одређење повлачи за собом неколико важних питања. Да ли постоје универзални морални појмови и категорије на основу којих се могу дедуковати исправне смернице друштвеног делања? Ако постоје, да ли нужно важе за све људе? Каква је природа ових појмова и у каквом су међусобном односу?

⁵ У овом раду биће првенствено анализирани текстови „Does Political Theory Still Exist?“ и „Два концепта слободе“. Поред овога, корисно је погледати и текст „The Purpose of Philosophy“ у збирци Берлинових есеја *Concepts and Categories* (в. напомену бр. 3).

За Исаију Берлина, централни појам политичке теорије је *природа човека*. Критичко-аналитичка снага категорија политичке теорије дозвољава човеку да спозна циљеве којима стреми у друштву, онаквим какве захтева његова просторновременска позиција. Кроз рефлексију и критику сопственог делања, човек долази до сазнања да су циљеви којима стреми са једне стране контигетни, а с друге нужно контекстуално условљени. Контигетност циљева се огледа у спознаји да моји циљеви нису једини циљеви у друштву и да се они сукобљавају са циљевима који други људи око мене имају. Исаија Берлин ово прегнантно изражава:

Ако поставимо кантијанско питање: „У каквом свету је политичка филозофија (...) могућа?“, одговор мора бити: „Само у свету у коме се циљеви сукобљавају.“ У друштву у коме влада јединствени циљ можемо се само бавити начелним аргументима за најефикаснија средства за постизање тог циља (...).⁶

Неколико важних импликација следи из предложеног цитата. Пре свега, Берлин употребљава термин „циљеви“ да би реферирао на *вредности*, али и *интересе* у име којих човек дела у друштву. Ипак, немогуће је одредити само једну, врховну вредност друштва која би прескрибовала како треба да живим(о). То произилази из чињенице да када год себи поставимо такав циљ, увек ће се наметнути различите концепције око тога шта се може квалификовати као вредност, а што опет произилази из различитих интереса и виђења суштине човека.⁷ Односно, не само што постоји више различитих вредности које воде људе у њиховим друштвеним походима, већ и сама вредност може бити под тензијом око исправног тумачења концепција њене примене. „Слобода за оксфордског предавача веома се разликује од слободе за египатског сељака,“ констатује Берлин.⁸ Ако је контигентност циљева истинита, онда из овога мора следити да је *плурализам вредности* основно епистемолошко начело којим човек спознаје политичку и социјалну стварност. Као такав, плурализам вредности истовремено обогаћује и ограничава човекове когнитивне способности. Тиме што ћемо признати да поред наших постоје и друге вредности, односно да се вредност може вишеструко тумачити посредством различитих интереса, спознајемо основну чињеницу политичке стварности. С друге стране, ограничење које намеће ово сазнање јесте да сукоби око вредности никада неће бити доведени до краја. Интристичност вреднос-

⁶ Berlin, *Concepts and Categories*, 149.

⁷ Видети: Gray, *Enlightenment's Wake*, 74.

⁸ Берлин, „Два концепта слободе“, 54.

ти не дозвољава завршетак сукоба. Стога, ова чињеница није емпиријског карактера, која генерише позитивистички одговор. Око питања попут „Шта је праведност?“ или „Зашто треба да се покоравам?“, „никада неће бити постигнут споразум, па се она стога никада не могу третирати као да се на њих може одговорити у облику објективне чињенице.“⁹ Човек, ако је у било ком моменту свог политичког делања изабрао вредносни циљ, неће га напустити, али неће га ни потпуно наметнути осталим учесницима у сукобу, ма колико се трудио у томе.

Интристичност вредности произилази из човековог схватања сопствене природе и политичких интереса. „Веровања људи о њиховом понашању су део концепција сопства и другог као људског бића; били они тога свесни или не, ова концепција за њих има интристичну вредност.“¹⁰ Њихово слеђење је вредност по себи, а не вредност која настаје из њихових исхода. Грешка је тумачити Берлинов концепт „политичког интереса“ као нешто што је вредно због учинака. То су пре свега интереси који произилазе из схватања о аутономности политичког сопства. Имам интерес да сам себи одредим за коју ћу се политичку вредност залагати у свом делању. Не желим да се ослободим тиранске владе како бих отворио пут сопственој влади, већ зато што је самовлада у политичком делању вредност коју треба следити по себи. Ако је то вредност коју следим, онда реализујем природу свог политичког бића. Али спознаја вредности не мора бити искључиво плод истинитог разумевања људске природе, него може бити и плод обмана о томе шта је човек. Вредност се лако може помешати са невредним или безвредним. Тада политичко делање потпада под утицај моралног релативизма. Некоме може бити свеједно да ли ће „шутирати каменчић или побити своју породицу,“¹¹ јер не може разликовати добро као вредност, зло као невредност, или *entii* као безвредност. Политичка теорија као грана моралне филозофије игра круцијалну улогу у идентификовању вредности по себи. Иако је политичка теорија у другој половини XX века изгубила део статуса који је имала у класичном периоду, ипак је задржала категоријални апарат који омогућава разликовање добра од зла. Захтев за отклањањем од моралног релативизма је иманентно својство спознаје, коју омогућава плурализам вредности. Као такво, ово епистемолошко становиште захтева да се сукоби одвијају на релацији вредност – вредност, као релацији између два добра, а не добра и зла. Самим тим, циљеви о којима Берлин говори никада нису сасвим произвољни и да „[к]ао последица тога, ниједан вриједносни сустав не може сâм

⁹ Steve Buckler, „Normativna teorija,“ u: *Teorije i metode političke znanost*, 179 (Zagreb: FPZ, 2005).

¹⁰ Berlin, *Concepts and Categories*, 154.

¹¹ *Ibid.*, 166.

утјеловити *све* оно што је вриједно, и сваки би такав сустав давао првенство неким вриједностима, а избацио или реинтерпретирао друге.¹² У овоме се види сва критичка и нормативна снага политичке теорије. С једне стране, политичка теорија омогућава *разумевање и процењивање* људског понашања, док с друге стране, на темељима интристичних вредности, она даје нормативно одређење шта треба да буде добро. Нормативизам је форма онога што схватамо као вредносни циљ политичке акције. А ту форму чине политички појмови који настају подизањем наше политичке праксе на ниво универзалности; другим речима, вредности су представљене кроз политичке појмове. Отуда ово је интристични нормативизам, који произилази из онога што сматрамо да јесте човекова природа.

У политичкој мисли нашег доба превладава друга струја. Њени представници полазе од супротне претпоставке да је могуће пронаћи универзалне и опште принципе који би омогућили рангирање вредности, према важности и добробити које остварују, и елиминисати или редуцирали сукобе путем рационалних избора. У том смислу, основни задатак политичке теорије је да у неком хипотетичком претполитичком стању изгради универзалне критеријуме и одабере оне појмове који би омогућили општи консензус у политичком поретку. Овакво протоплуралистичко и антидецезионистичко схватање политичке теорије посебно је добило на замаху након *Теорије правде* Дона Ролса. Како је то прегнантно изразио Брајан Бери осврћући се на почетке овог периода: „Било је невероватно амбициозно тврдити да се принципи правде могу дедуковати из конструкције 'почетне позиције' а да се притом такав концепт постави као конституишућа масивна синтеза савремене либералне политичке мисли. (...) Као додатак (...) мислим да је најоригиналнија појава код Ролса била та што је свима показао да се може изградити рационална аргументација о питањима 'вредности' на више од 600 страна.“¹³

Приликом конципирања политичког поретка, либерална мисао, од Лока, преко Канта до Ролса и његових следбеника, полази од претпоставке да је човек рационално биће које тежи аутономији у моралном, и самовлади у политичком смислу. Ако је ова премиса тачна, из ње следи да постоји узајамна незаинтересованост за туђе интересе, јер би се у супротном негирале вредности аутономије и самовладе. Једини интерес који везује људе јесте очување основних принципа. Управо, интуитивни интерес омогућава људима да у сваком тренутку постигну оно што је Ролс назвао „равнотежом која се постиже расуђивањем.“¹⁴ Самим тим,

¹² Buckler, „Normativna teorija“, 180.

¹³ Brian Barry, „The Strange Death of Political Philosophy“, in: *Democracy and Power: Essays in Political Theory*, Vol. 1, 19 (Oxford: Clarendon Press, 1991).

¹⁴ Дон Ролс, *Теорија правде* (Београд – Подгорица: Службени лист – ЦИД, 1998), 36

независно од контекстуалних и историјско-контингентних околности у квази-дијалектичкој ситуацији између узајамне незаинтересованости за туђе интересе и заинтересованости за општи интерес, долази се до основних принципа који омогућавају конституисање „основне структуре друштва.“ Исход принципа је рангирање вредности и њихов одабир, којег су појединци дужни да се доследно придржавају јер је он ваљано заснован на принципима стандардне логичке транзитивности. У основи овог концепта лежи рационални избор:

Појам рационалности (...) је стандардни појам, познат у друштвеној теорији. Тако, у уобичајеном смислу, сматра се да рационална особа има досљедан скуп преференција међу могућностима које су јој на располагању. Она рангира ове опције према томе колико успјешно оне унапређују њене циљеве; она радије слиједи план који ће задовољити више њених жеља прије неголи мање, и који има више шанси да ће бити успешно извршен.¹⁵

Да би се спознаја нормативног остварила између међусобно незаинтересованих појединаца, неопходно је претпоставити стање које би то омогућило. У Ролсовој концепцији такво стање је репрезентовано кроз (поново у либералној традицији) хипотетички оквир „почетног положаја“, у коме се може применити чиста, непристрасна рационалност. Овако конципирана идеја датира још од Аристотела, односно уколико омогућимо исправне поставке, можемо доћи до исправног закључка. Важно је приметити да Ролсови незаинтересовани појединци, осим интуитивних сазнања о томе шта представља алтернативе, немају никакво друго сазнање о томе шта би била најбоља концепција друштвеног уређења. То је нешто што и сам Ролс наговештава сматрајући да „може се замислити да поред сваког схватања правде постоји друго које је боље.“¹⁶ Међутим, уколико поставимо адекватне критеријуме,¹⁷ након серије дедуковања доћи ћемо до адекватне концепције која ће за сваког поједнако представљати најбољу опцију. Самим тим, постоје два корака у утврђивању нормативних појмова: први је постављање *универзално* примењивих критеријума, други је долазак до *општег* закључка о најбољој структури коју је могуће увек следити, независно од контекстуалних околности. Постављање адекватних универзалних критеријума уз помоћ којих се долази до „најбоље“ концепције, јесте основни задатак политичке теорије. Критеријуми су хармонично уређени

¹⁵ Ibid., 140.

¹⁶ Ibid, 122.

¹⁷ Односно, у Ролсовој терминологији, процедуре.

тако да се међу њима не може појавити конфликт вредности, барем не на конститутивном нивоу.¹⁸ Ово није редукционистичка концепција теорије, која се заснива у позитивистичком духу на разјашњавању појмова. Политичка теорија мора да установи такве принципе из којих се јасно могу дедуковати *разлози*, који иду у прилог најбољем одабиру који појединци могу да начине, и повратно, да пружи *оправдање*, због чега имамо *дужност* да се придржавамо учињеног избора.

Јасно је да се овакво виђење политичке теорије само делимично преклапа са оним које је предложио Исаија Берлин. Место преклапања је одређење да је политичка теорија грана моралне филозофије. Међутим, статус нормативних појмова као основе оправдања друштвених циљева и друштвене структуре је место оштрог разилажења. Нормативни појмови, према другом виђењу, нису изведени из схватања човекове природе, већ из логички кохерентног, конзистентног и транзитивног система, који као такав даје истините закључке о најбољој основној структури друштва. Док је први модел нормативности заснован на *политичким* принципима, други је заснован на *процедуралним* или *теоријским* принципима. Адекватност ових теоријски заснованих модела се оцењује на основу тога колико искривљују стварност. Уколико су ваљано постављени, а то ће рећи универзални по карактеру и општи по примењивости, не би требало да долази до веће дисторзије стварности, већ до њене корекције. Стога, спознаја нормативног дешава се кроз поштовање критеријума које је политичка теорија поставила. Могу подвући црту и рећи да је деонтички нормативизам онај који омогућава спознају најбоље могуће основне структуре друштва, онда када рационални поједници доследно следе и примењују универзалне и опште процедуралне критеријуме које установљава политичка теорија.

Чини ми се да се могу уочити фундаменталне разлике између два схватања политичке теорије, као две спознаје нормативних појмова, и без директне компарације. На овом месту битно је подсетити да је основни циљ, како интристичног, тако и деонтичког нормативизма оправдање либералног устројства друштвене структуре. Док први пружа аргументе да је либерални поредак најбољи поредак који може да инкорпорира у себе чињеницу о плурализму вредности, други пружа аргументе да је могуће изградити такве принципе који би довели до неспорног прихватања либералног поретка, као основне структуре друштва. Стога, ваљало би приступити таквој анализи, која би нам омогућила да идентификујемо ону врсту нормативизма која може на адекватнији начин одговорити на овај задатак. То не значи безрезервно прихватање једне, односно потпуно одбацивање друге концепције. У наредном делу, најпре ћу покушати да

¹⁸ Видети: Gray, *Enlightenment's Wake*, 73.

утврдим зашто деонтички нормативизам не може испунити критеријум општости, због чега не успева у постављеном циљу. Затим бих показао зашто политичка теорија не може одустати од критеријума универзалности, као што је то предлагао Џон Греј, тумачећи Берлина.

Између универзалности и несамерљивости

Чини се јасним да оба нормативизма повезује потрага за оним што је, односно што треба да буде истинито, у либералном политичком поретку. Истина о којој говоримо, ипак је само могућа истина. Политичка стварност је таква да увек можемо помислити да су ствари пошле другим путем, што ће рећи да су имале другачије актере и различите исходе. Исаија Берлин констатује да су политичке категорије „мрежа која је подлежна промени само кроз радикалне промене у стварности, или кроз лудост делања појединаца који желе тиме радикално да одступе од стварности.“¹⁹ Ипак, већ сам констатовао да данас превладава другачије схватање промена и корекција политичке стварности, односно схватање да је могуће изградити адекватан теоријски модел који ће пружити потребне категоријалне инструменте и преточити их у ваљане политичке процедуре. Следи да у првом случају промене (односно нормирања политичке стварности) спадају у опсег онога што се мења, док у другом случају спадају у опсег оног што је трајно. Ако ова тврдња важи, онда нормирање политичке стварности можемо објаснити помоћу оператора модалне логике и њиховог односа према теорији могућих светова.

Уколико претпоставимо да је деонтички нормативизам такав да даје ваљане разлоге зашто политичка стварност треба да буде таква и таква, онда се претензије ових теорија крећу у оквирима *de dicto* модалности. Оно што је примарни циљ теорија деонтичке нормативности јесте утврђивање када су њени нормативни *искази* нужни, јер, ако се нормативност и ваљаност онога што треба да буде урађено испитује и оцењује на нивоу логичке равни, онда је та иста нормативност *редукована* на исказе. Нужност исказа се остварује онда, када се политичка стварност обликује тако да се може подвести под правила *екстензионалности*. Будући да не могу овде улазити у сложену концепцију екстензионалности, констатоваћу само да је исказ екстензионалан акко се његови кореферентни термини могу супституисати са било којим другим терминима, а да то не промени истинитост исказа.²⁰ Ово ће рећи да, уколико докажемо да су појмови либерализма основна вредност друштва, истинитост овог исказа неће бити промењена коју год од ових концепција применили. Самим тим

¹⁹ Berlin, *Concepts and Categories*, 166.

²⁰ Видети: Michael J. Loux, *Metaphysics* (London: Routledge, 2006), 155.

de dicto омогућава безусловну квантификацију, која ће важити као нужна истина у свим могућим ситуацијама. Нормативност се додатно гради постављањем услова транзитивности: не само што можемо одредити основну вредност политике стварности, већ путем рационалних избора (најбољи исход за наш „животни план“) можемо рангирати вредности тако да она која доноси оптималне резултате буде увек она коју ће рационални појединци одабрати. Идеал формалног нормативизма је онда такав да се може увек поставити кроз исказ: „Нужно, треба да X јер Y.“ Другим речима, нужно треба да следимо аргументе које везује модални оператор, јер само тако можемо утврдити оптимални опсег квантификатора. Овако постављена нормативност води и до снажне деонтичке везаности.

Успешност модела деонтичке нормативности може се испитати према успешности одржања услова екстензионалности. Док је на логичком нивоу овај услов могуће испунити, он не успева да се одржи приликом супституисања исказима који важе за истините у политичкој стварности. Проблем се генерише у оквирима модалних оператора. „Нужно“ је једноставно непримењиво у контексту политике, јер је политичко по природи *контигетно*. Исказ „Борис Тадић је председник Србије“ је истинит само контигетно и не важи нужно у свим могућим ситуацијама. Самим тим, основну критику коју можемо упутити је да долази до неуспеха у супституцији између нормативног и актуелног елемента основне политичке структуре, јер „увођење идеје о нужности *претвара екстензионални контекст у интензионални*.“²¹

Либерални теоретичари који су се ослонили на традицију, коју је идентификовао Исаија Берлин, ову критику су проширили и на логички ниво, тврдећи да је деонтички нормативизам немогућ услед *несамерљивости појмова*. Према Џону Греју, несамерљивост појмова представља у епистемолошкој равни оно што у социјалној представља чињеница о диверзификованости култура. „Примордијална атрибутивност“²² политичких појмова је нужно таква да онемогућава постојање универзалног прототипа друштва. Другим речима, они политички појмови који репрезентују интристичност вредности су нужно *суштински спорни*, односно такви да „и поред правилне употребе изазивају неразрешива неслагања између њихових заступника око одговарајућег коришћења.“²³ Суштинска спорност представља захтев за укидање монистичког и редукционистичког приступа у политичкој теорији, наглашавајући да „је диверзитет вредности несводљив (...) и да онда када се ове вредности конфронтирају,

²¹ Berlin, *Concepts and Categories*, 156.

²² Gray, *Enlightenment's Wake*, 66.

²³ Walter Bryce Gallie, „Essentially contested concepts,“ *Proceedings of the Aristotelian Society* 56 (1955-6): 169.

решење се не може наћи или арбитражи посредством каквог надпринципа или стандарда.²⁴ Консеквентно, рационални избор, који се ослања на теоријско-процедурална својства политичког појма, не може бити довољан инструмент за решавање сукоба који се генерише из несамерљивости, плурализма вредности и социо-културне диверзификованости.

У заступању тезе о несамерљивости појмова, Греј се отворено позива на анализу Џозефа Раза. Укратко, према Разу, проблем несамерљивости појмова је проблем неостваривости логичке транзитивности међу вредностима. Наиме, Раз предлаже да замислимо ситуацију у којој постоје неке вредности А и Б, од којих ниједна није боља од оне друге. Неостваривост транзитивности се јасно види онда када уведемо неку вредност Ц, којој јасно можемо приписати такве квалитета да је боља од једне од ове две вредности, али не и од друге. Тако, можемо замислити да „иако А није вредније од Б, а Ц је вредније од А, Ц и даље није вредније од Б.“²⁵ Раз сматра да немогућност логичке транзитивности онемогућује линеарни раст вредности, што опет онемогућује рационалне изборе као оптималне изборе међу вредностима. То не значи да је наш разум несавршен, већ само да су несамерљивост појмова и вредносни плурализам чињеница стварности.²⁶ Ако је ово заиста чињеница, онда мора бити и истинита. Нормативност се онда не појављује као истинитост исказа, него као истинитост *својства*, а сам плурализам вредности се може схватити као *de re* модалност.

Успешност интристичног нормативизма се може оценити као успешност актуализације у макар једној од свих могућих политичких реалности.²⁷ То ће рећи да је неки појам вредност по себи, ако је као такав прихваћен од стране макар једног, релевантног скупа, који чине неки субјекти и њихова политичка околина. Одређење суштине актуелне политичке стварности у коме је вредност заступљена представља уједно и основу за извођење те вредности. Поново, у форми исказа, интристична нормативност се појављује као: „Треба да Х, јер нужно Y.“ Нужност или контингентност (опсег модалног оператора) вредности одређује се према опсегу квантификатора, односно према томе да ли су одређена својства предмета који се посматра суштинска или акцидентална. Нужност која следи из одређења суштинских својстава важи увек и свуда где се та својства појављују. Али, то не значи да оно што је нужно вредност за један политички контекст, мора следствено бити истинито и за други. Дру-

²⁴ Gray, *Enlightenment's Wake*, 69.

²⁵ Glen Newey, *After Politics* (New York: Palgrave, 2001), 82.

²⁶ Gray, *Enlightenment's Wake*, 71.

²⁷ Анализа која следи заснива се на идеји Дејвида Луиса о „модалном реализму“. Видети: David Lewis, *On the Plurality of Worlds* (Oxford: Blackwell, 1986), 1-20.

гим речима, „термин ’актуелан’ је само термин индексације, односно оно чија је референтност детерминисана контекстом у коме је изречено.“²⁸ Уколико бисмо афирмисали само једну вредност као најбољу, према *de re* модалности, морали бисмо да се одрекнемо, чак и укинемо остале вредности које чине суштину других могућих реалности. Сви такви покушаји у историји, по правилу, завршавали су деспотским и тоталитарним владавинама. Исаија Берлин констатовао је да је плурализам „[и]стинитији барем зато јер признаје чињеницу да људи имају много циљева који нису сви међусобно самерљиви, и међу којима влада вечно супарништво.“²⁹

Последице које се могу извући из овога су заиста радикалне. Џон Греј је на основу несамерљивости појмова закључио да нормативност никада не може бити универзална и општа, како то захтева већина либералних теоретичара. Овај „пост-либерал“ позива остале теоретичаре да признају „објективни плурализам“ као врсту моралног реализма.³⁰ Што ће рећи да уваже чињеницу о несамерљивости појмова, као основу вредносног плурализма и културне диверзификованости политичке стварности. Анти-универзалност и укидање општости појмова као носилаца вредности подразумева постојање алтернативе у облику „заједничког културног идентитета, који се одражава кроз политику којој је поклоњено поверење; политички поредак, чак и онај у либералној држави, заснива се на *примордијалном поретку заједничке културе*.“³¹ Избор који се чини у овом „примордијалном поретку“ је *радикални избор*, а не рационални. Као такав, он се заснива на „*примарности политичког* над правним или теоријским“,³² односно на решењима која уважавају суштину стварности, а не процедуралну исправност.

Уколико сам прихватио тезу да између појмова као носилаца индекса политичког контекста не могу постојати дефинитивне релације које би утврдиле линеарно рангирање вредности која би разрешила конфликте, онда из тога јасно следи зашто вредности не могу бити опште. Оне се не могу односити на све могуће случајеве, већ само на контекст из којег су изведене. Вредност персоналног ауторитета вође у традиционалним друштвима не може бити иста као у оним либералним. Али, може ли бити универзална по форми? Из премиса које нам нуди Греј, одговор је свакако негативан. Међутим, како је онда могуће објаснити промене које се дешавају у оквирима истих историјских периода? Ако кажемо да је политички контекст иманентно плуралистички, онда морамо признати

²⁸ Loux, *Metaphysics*, 168.

²⁹ Берлин, „Два концепта слободе“, 98.

³⁰ Gray, *Enlightenment's Wake*, 71.

³¹ Ibid., 81. Мој курзив.

³² Ibid., 75.

да у његовим оквирима мора постојати могућност да се реинтерпретира оно што је одређено за суштинску вредност једне политичке стварности. Сматрам да је ово основна црта Берлинове политичке филозофије. Уколико политичка теорија није у стању да буде *оцењивачка* и уколико нема *критичку димензију*, онда је њена основна вредност изгубљена. Сам Берлин признаје да је у оквирима плуралне политичке стварности корисно теоријски одредити један модел на основу којег ће се критика актуелног и оцењивање потенцијалног вршити. Што ће рећи да је појам ипак потребно подићи на ниво универзалног. „Мислити значи уопштавати, уопштавати значи поредити“³³ констатује Берлин. Универзалност није нужно процедурална. Она може служити и као референтни оквир у који су укључене све алтернативе, односно *концепције* неког појма. Ово ни мало не пориче њихову суштинску спорност, односно немогућност рационалног решавања конфликта вредности и постизања самерљивости. Али омогућава, макар на теоријском нивоу, јасну процену онога шта је суштина политичке стварности, односно, шта је суштина *човека*. Уколико не можемо теоријским концептима обухватити динамику сукоба вредности, никада нећемо моћи да схватимо динамику промена у једном друштву. Према Берлину, ово је једни начин да схватимо неке од суштинских одлика наше епохе као што су узроци појаве слободне мисли у ауторитарним режимима, или разлоге због којих човек жели да буде слободан и аутономан. Коначно, уколико вредности не могу имати универзални карактер, не следи да се из њих могу добити аргументи за либерални поредак, као једини који може признати чињеницу плурализма вредности.

³³ Berlin, *Concepts and Categories*, 158.

Литература:

- Barry, Brian. „The Strange Death of Political Philosophy.“ in: *Democracy and Power: Essays in Political Theory*, Vol. 1, 11-23. Oxford: Clarendon Press, 1991.
- Берлин, Исаја. „Два концепта слободe.“ у: *Савремена политичка теорија*, 49-99. Нови Сад – Сремски Карловци: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 1998.
- Berlin, Isaiah. *Concepts and Categories*. New Jersey: Princeton University Press, 1988.
- Buckler, Steve. „Normativna teorija.“ у: *Teorije i metode političke znanosti*, 166-188. Zagreb: FPZ, 2005.
- Gallie, Walter Bryce. “Essentially contested concepts.” *Proceedings of the Aristotelian Society* 56 (1955-6): 167-198.
- Gray, John. *Enlightenment’s Wake*. London: Routledge, 1995.
- Gray, John. “On Contestability of Social and Political Concepts.” *Political Theory* Vol. 5, No. 3 (1977).
- Lewis, David. *On the Plurality of Worlds*. Oxford: Blackwell, 1985.
- Loux, Michael J. *Metaphysics*. London: Routledge, 2006.
- Newey, Glen. *After Politics*. New York: Palgrave, 2001.
- Ролс, Џон. *Теорија правде*. Београд – Подгорица: Службени лист – ЦИД, 1998.

*Summary***Bojan Vranić****The two statuses of normative concepts in contemporary political theory**

Key words: *pluralism of values, incommensurability, modality, Isaiah Berlin, John Rawls.*

This paper explores the status of normative concepts in contemporary liberal political theory. The author believes that within contemporary political theory it is possible to identify two key models of liberalism, between which there is a tension over the understanding of normative concepts. The two ways of understanding normative concepts are in this paper termed intrinsic and deontic normativism.

Intrinsic normativism is the one derived from the values we relate to a specific understanding of human nature. In contrast, deontic normativism relies on the consistent, coherent and transitive theoretical or procedural value models, which enable optimal and rational individual choices. The author believes that the solutions to theoretical problems of the two normativisms can be evaluated by reducing them to the basic principles of modal logic. This would show that deontic normativism corresponds to *de dicto* modality and therefore can be criticised for its failure of extensionality when substituting normative concepts with contexts and persons from political reality. Intrinsic normativism, which is connected to *de re* modality, can be realised each time when a value is adopted by at least one relevant political set. This leads the author to the conclusion that intrinsic normative concepts are universal, but not general according to their scope.